ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ROMANCHILIK TARAQQIYOTI VA IJODIY AN'ANALAR

Nasirov Azimidin Normamatovich,
Samarqand davlat universiteti professori,
filologioya fanlari doktori

Globallashuv jarayoni barcha jarayonlarga o'zining sezilarli ta'sirini o'tkazgani kabi turli davrlarda shakllangan, taraqqiy etgan roman janridagi asarlar ham o'ziga xos taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tdi. Jahon adabiyotidagi roman janrining tadrijiy taraqqiyoti ham sharq xalqlari badiiyatida sezilarli darajada o'zgarishlarni namoyon qildi[1].

XX asr boshlarıga kelib, ijtımoiy-iqtisodiy hayotda katta o'zgarishlar maydonga keldiki, bu jarayon esa badiiy adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Turli janrdagi asarlar bilan bir qatorda, nasrning sezilarli o'zgarishi, turk va o'zbek adabiyotida ham namoyon bo'ldi. XIX asrning 70-80-yillarida ijtimoiy hayotda yakka hukmronlik hukm surgan bir vaqtda, turkiy adabiyotining rivojiga to'siq bo'luvchi tendensiyalar ham kuchayib bordi, Nomik Kamolga o'xshash o'z davrining buyuk ijodkorlari, yozuvchilari surgunda vafot etdi. O'sha davrda Turkiyada nashr qilingan "Servati Funun"ning atrofida ko'pgina turk ijodkorlari to'plandilar[2].

1908-yildagi "Yosh turklar" inqilobidan keyingi davrlarda, turk adabiyotda turli oqimlar paydo bo'ldi[3], turk realistik prozasining taraqqiyotiga Umar Sayfiddin, Xolida Edem Adivar kabi ijodkorlar o'z hissasini qo'shdi. Xolida Edem Adivarning "Yangi turon" romanida turk dunyosining erki, ozodligini, ularni birlashtirish muammolarini ko'tarib chiqqan edi[4]. Jahon adabiyotida shakllangan roman janri turkiy xalqlar adabiyotida ham o'ziga xos shakllarda rivojlanib keldi. Bu jarayonda o'zbek va turk romanchiligining poetik talqindagi o'ziga xosliklarni alohida qayd etish lozim.

XX asr jahon adabiyotshunosligi adabıy turlar va janrlar badiiy tadrijini uyushtiradigan va tartibga solib turadigan poetika tushunchasi hamda unga bog'liq ravishda roman nazariyasi masalalarini yangicha yondashuvlar asosida tadqiq etish masalasini kun tartibiga qo'ygan edi. Badiiy asar, ayniqsa, roman poetikasi, asardagi poetologik markazning tabiati va ko'lami, tasnifi va tavsifi, yozuvchi ijodiy poetikasining o'ziga xos qirralari xususidagi masalalarni kompleks yoritib berish soha taraqqiyotini ta'minlaydigan muhim jihatlar hisoblanadi[5].

Jahon adabiyotshunosligida keng qo'llanilib kelayotgan tarixiy-madaniy, tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tipologik va analitik metodlar asosida XX asrda shakllanib, kamolga yetgan, dunyo adabiyotining eng ilg'or romanchilik an'analarini ma'lum darajada ijodiy o'zlashtirgan o'zbek romanchiligi taraqqiy etib kelmoqda[6].

Keyingi yillarida o'zbek va turk adabiyotshunosligi hamda adabiy tanqidi badiiy ijodning muhim xalqasi hisoblanadigan poetika ilmiy-amaliy sarhadlariga nazariy yondoshish, adabiy-nazariy tahlillarning yangicha uslubiy-janriy takomilini belgilash, poetologik tushunchalarning ifoda bosqichlariga oydinlik kiritishga jiddiy e'tibor qaratmoqda[7].

Turkiya Respublikasining universitetlari va ilmiy markazlarida 1930-yillardan beri o'zbek adabiyoti, ayniqsa, o'zbek tarixiy romanchiligi xususida keng qamrovli tadqiqotlar olib bormoqda. Bu tadqiqotlar dastlab sho'ro siyosati qatag'onidan qochib, chet ellarga ketib qolgan yurtdoshlarimiz tarafidan yozilgan bo'lsa-da, keyinchalik turk olimlari ham o'zbek tarixiy romanlarining mualliflariga, jumladan, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponlar qatori Odil Yoqubovning ijodiga katta qiziqish bilan qaray boshladilar.

Otaturk Universitetining (Atatürk Üniversitesi, Turkiya) professori Orxan So'ylemez "Turkiya turkchasiga tarjima qilingan o'zbek tarixiy romanlari" nomli maqolasida Sadriddin Ayniydan Pirimqul Qodirovgacha bo'lgan romannavislarning ijodiga munosabat bildi-

[1] Ali İhsan Kolcu. Edebiyat kuramaları.Tanım-Tenket-Tahlil. 5-baskı.- Turkiya, Salkımsöğüt yayınevi, 2016. – 440 b.

[2] Qörkmas Ramzan. Yeni turk edebıyotı. 1839-2000. 12-baskı. – Turkıya, Ankara, 2018. – 580 b.

[3] Suut Kemal Yetkin. Edebiyatta akimlar. – Turkiya, Istanbul, Remzi kitabevi, 1993. – 132 b.

[4] Güzin Dino. Türk romanının doğuşu. – Turkıya, İstanbul, Evın matbaası, 1978. – 210 b.

[5] Nasirov A. Badiiylik va hayotiy haqiqat. Monografiya. – Turkiya, Istanbul: KESIT, 2019. – B. 139.

[6] Nasirov A. Artistic chronotope interpretion in Odil Yakubov's novels // Academicia: An Internatioonal multidisciplinary Research journal ISSN222-49-7137. Impact Faktor SJIF 2020: 7.13. Str. 498-501.

[7] Nasirov A. Ard conflict in the novel "Rebellion and obedience" by Ukugbek Hamdam // Science, Research, Development // 32. // 2. Berlin 30.08. 2020 – 31. 08. "Diomond trading tour". 2020. ISBN: 978-66401-65-5. 208-211 – str.

radi. Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi”, “Ko‘hna dunyo”, “Adolat manzili” kabi romanlariga maxsus to‘xtalgan munaqqid, bu romanlarning o‘zbek romanchiligi taraqqiyotida alohida o‘rni mavjudligiga urg‘u beradi. Seljuq (Selçuk Üniversitesi, Turkiya) universitetidan tadqiqotchi Aziz Merxan “Abdulla Qodiriy va o‘zbek romanining tug‘ilishi” nomli maqolasida o‘zbek romanchiligining vujudga kelishi va taraqqiyotining asosiy bosqichlarini oydinlashtiradi.

Adabiyotshunoslik nazariyasi va estetikasi joriy bosqichida “poetika” istilohi keng ma’no qirralari bilan namoyon bo‘lmoqda. Badiiy obraz mohiyati va shakli, uslub, janr hamda metod kabi etakchi nazariy tushunchalar turli davr va yo‘nalishlar aspektida muayyan darajada o‘rganilgan. Biroq poetika tushunchasi muttasil yangilanishlar og‘ushida ekani masalani bir qadar murakkablashtiradi.

Aslida “poetika” kategoriyasi vazifaviy, tashkiliy va kommunikativ aloqa uzluksiz faoliyatini tartibga solib turadigan o‘ziga xos “yopiq” tizim tarzida namoyon bo‘ladi. To‘g‘rirog‘i, har bir janr tabiatiga monand tarzda namoyon bo‘ladi. Janrning har bir namunasida o‘ziga xoslik kasb etadi. SHunday ekan, sof ilmiy tahlil negizida ham alohida ijodkor, janr, ifoda mahorati masalalari turadi. SHu boisdan, biz taqdim etilayotgan tadqiqotda muammoning ba’zi qirralari – poetik matn qonuniyatlari, badiiy makon hamda zamon talqini, yozuvchi uslubiy manerasi, tasvir xronotopi, ifoda individualligiga ko‘proq urg‘u berdik.

Poetika atamasi hayotiy qamrov va ijodiy individuallik uyg‘unligini taqozo qiladi. Ruhiyat tasvir hamda badiiy ifodani bosqichma-bosqich taraqqiy toptiradigan vositalar majmui va mohiyatini tashkil etadi. Shu ma’noda, roman tahlilida shakl va mazmun mutanosibligi muhim o‘rin tutadi[1]. Badiiy asarning mohiyati uyushgan ichki va tashqi omillar tizimi yaxlitligida oydinlashadi.

Hayotni obrazli badiiy idrok etish, ijodiy konsepsiyani mazmunga mutanosib shaklda ifodalash badiiy voqelikning ishonchliligini ta’minlaydi. Poetik obraz badiiy makon va zamonda real salmoq kasb etadi, muallif ijodiy konsepsiyasini badiiy reallikka aylantiradi. Romannavis mahorati hayotiy va badiiy haqiqat, shakl va mazmun, ijodiy konsepsiya hamda poetik ifodaga ko‘ra belgilanadi[2].

Zotan, hissiy tafakkurdan mantiqiy mushohadaga o‘tish roman poetikasida muhim o‘rin tutadi. Sub’ektiv «men» ob’ektiv ko‘rinish hosil qiladi: shakliy unsurlar konseptual yaxlitligi struktur-uyg‘unlikni yuzaga chiqaradi. Roman davr va inson ruhiyatini yaxlit ifoda etadi. Olam va odamni anglash va anglatish mazmunga mos badiiy shaklda barqarorlashadi. Hayotiy mazmun hissiy idrokda qayta yaratiladi, asar paradigmatikasida yozuvchining estetik ilg‘ami poetik ifoda individualligini ta’minlaydi.

Darhaqiqat, poetika va adabiyot nazariyasi tushunchalari ayni bir narsa emas. Alohida-alohida jarayonni izohlaydi. Yozuvchi roman tagmatnida asar yaratilgan davr ruhiga ishoraviy munosabat bildiradi. Hayot haqiqatining semantik o‘zgarishlar bosqichini o‘tab (transformatsiyaga uchrab), turfa badiiy unsurlar uyg‘unligida birikuvi, ya’ni syujet, kompozitsiya, uslub, ifoda jihatidan yaxlitlashuvi janr tabiatiga monand tarzda kechadi. Rus olimi M.M.Baxtin estetik idrok andozasini to‘rt bosqichga taqsimlaydi: estetik ilg‘am-vazifa-material-san’at[3]. Darhaqiqat, roman uzvlarini yagona markazga uyushtirishda ikki poetologik qirra uyg‘unlashuvi: badiiy xoslanganlik darajasi muallifning shartlilik, an’ana, janr, estetik me’yorni uyg‘unlashtira olishi muhimdir. Adabiyotshunos S.M.Eyzenshteyn “tasvir ruhiyati” va “falsafiy umumlashma”[4] butunligini estetik modus sifatida tayin etganda mutlaqo haq edi. Adabiy kommunikatsiya birligi va badiiy mazmun o‘rtasida ifoda-talqin-tahlil mushtarakligi aks etadi.

Shu jihatdan qaraydigan bo‘lsak, badiiylik qonuniyatlarining ifodasida, talqinlardagi ramzlarda, o‘tgan asr boshlaridagi mavzular ko‘lamida ham o‘ziga xos ijodiy hamohanglik etakchilik qilishini alohida qayda etish lozim. Odil Yoqubovning “Adolat manzili” romanidan olingan ushbu parchaga e’tibor qaratamiz: “Bir begunoh, beayb, pokiza musulmonni besabab-beyoziq juvonmarg qilganlaring ozmi? Endi uni rasm-rusmimizni ham bajo keltirmay, janoza ham o‘qittirmay, pinhona ko‘mmoqchimisanlar! Insof bormi senlarda? Musulmonmisanlar o‘zlaring yo kofirmisanlar? – deb g‘alayon ko‘tarishdi”[5].

Odil Yoqubov hayotiy axborotga o‘zi ifodalashni ko‘zlagan g‘oyani ijodiy maqsad ijrosiga yo‘naltirilgan. Semantik maydon badiiy ifoda va mantiqiy tugallanganlikni uyg‘unlashtira olgan. Mazmun davr ruhiyatidan ijodkor fitratiga o‘tgan. Shaxs qismati hamda voqelik tahlili bevosita adabiy tasvir mohiyatida maromiga yetgan. Yuqoridagi tasvirda millat qalbida isyon belgilari zohir bo‘ladi. Xalq manfaati va ehtiyojlari uchun elib-yugurgan, o‘z shijoat va irodasini el-yurt yo‘liga tikkan qahramon fojiasi yanada asosliroq yoritiladi. Biz poetik ifodani shartli ravishda to‘rt qismga ajratdik: a) badiiy to‘qima, b) falsafiy umum-

[1] Nasirov A. Expression of spiritual expreriences in art // International Jurnal on Integrated Education // Volume 3, Issue XI, November 2020. Impact Faktor 2020: 7.03. 181-182 str.

[2] Nasirov A. Odil Yoqubovning “Ulug ‘bek xazinasi” romanida badiiy obraz yaratish. Uluslararasi türk lehçe araştirmalari dergisi (türklad). 4(2). 2020.

[3] Baxtin M.M. Problema avtora. – Moskva, «Voprosi filosofii», 1977. №7. – S.280.

[4] Eyzenshteyn S.M. Izbrannыe proizvedeniya v 6-ti t. T.3. –M.: 1964. – S. 277.

[5] Yoqubov O. Adolat manzili. –Toshkent, Sharq. 2005. – 180 b.

lashma, v) mantiqiy konstruksiya, g) emotsional tizim. Bu sifat nisbiydir. Zotan, adib muntazam ravishda hodisotga nisbatan pozitiv munosabatda bo‘ladi. Odil Yoqubovning romannavis sifatidagi adabiy fenomeni uning adabiy xarakterlarini fikr, tuyg‘u, hayot haqiqati va davrga munosabat negizida ishonchli ifodalashi poetik dalillashida namoyon bo‘ladi.

Adib badiiy izlanishlarida har bir qahramon o‘z fikriy hamda ruhiy olamiga ega bo‘lsa-da, ularni birlashtirib turadigan muhim nuqtalar ham mavjud. Bu hol qahramonlarning hayotiga, insonga, odamzot uchun eng muhim bo‘lgan hodisalarga munosabatlari sharqona ma’naviyat asosiga qurilganligidir. SHu bois, ayni adib romanlari real salmoq kasb etadi. Darhaqiqat, axloqiy mezonlarni tasdiqlash yoki inkor etish adib ijodiy izlanishlarining tayanch markazini tashkil etadi. Aslida, inson ma’naviy dunyosi axloqiy mezonlarga rioya qilish bilan cheklanib qolmaydi. Umuminsoniy qadriyatlarni mustahkamlash va muhofaza qilish uning negizini belgilaydi. San’atkor kashf etayotgan inson obrazi tabiiy sajiyasi ruhiy teranligi, ijtimoiy keskinligi va badiiy salmog‘i, xarakter tiynatiga yashiringan hayot haqiqatining nozik talqini bilan belgilanadi. Odil Yoqubov, asosan, ijtimoiy munosabatlar mag‘zini tayin etadigan, odamzot xatti-harakatlarini boshqaradigan asosiy qudrat manbaini aniqlashga harakat qiladi.

Xarakter voqealar tizimi va syujet tarkibiy qisimlarini markazlashtiradi. Qahramon shaxsi iroda yo‘nalishiga ko‘ra shakllanadi. Obraz mazmuni va mundarijasi manfaat-ehtiyoj kesishgan chorrahada ijtimoiy mavqega erishadi. Binobarin, odamzod tabiati shundayki, u hamisha ob’ektiv voqelik qarshisida o‘zini ojiz sezadi. Ijtimoiy mohiyat har bir personajning hayot tarzi, yashash maydonini belgilab beradi. To‘g‘rirog‘i, jamiyat talabi va taqozosi yoxud taqdir hukmi inson xarakteri shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Badiiy xarakterning yaxlit va to‘laqonli bo‘lishi bir qator estetik mezonlar pafosiga bog‘liqdir. Bizningcha, adib poetik mahorati obrazlarni imkon va imkonsizlik, orzu va armon, ideal va hayotning eng chigal vaziyatlari chegarasida xolis tasvirlashida namoyon bo‘ladi.

O‘z navbatida iztirob insoniy munosabatlar karama-qarshiligidan tug‘iladi. Odamzot psixologiyasi, shaxs ichki kechinmalari ruhiyatining eng nozik xususiyatlari tanlovi hamda ifodasi lavhaning g‘oyaviy yo‘nalishini aks ettiradi. Inson maqsad-u intilishlarini, orzu va istaklarini, butun – to‘laligida, kengligida, murakkabligida hamda kurashchanligida ko‘rsatish roman muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Ayni damda, muallif ruhiy kechinma va poetik mushohadani uyg‘unlashtirish maqsadida tahlilni teranlashtiradi.

Aslida, hayotni butun borlig‘i bilan sevgan odamgina uning qadriga yetadi, qimmatini his qiladi. Hayotni anglab yashash, xato va nuqsonlar oldini oladi. Adib o‘z hayotiy g‘oyalarini aniq inson tasviri yordamida gavdalantiradi. Muallif o‘z qahramonlarining o‘ta shaxsiy, betakror ichki dunyosini yoritadi. Ruhiy olamini ro‘y-rost ifodalashni asosiy maqsad darajasiga ko‘taradi. Axloqiy-ma’naviy qarashlar poetik ifodasi zalvoriga yo‘naltirilgan ijtimoiy keskinlik ayol timsolida maromiga etadi. Shu ma’noda, adib jamiyat manfaat va intilishlari poetik ifodasi orqali ham shaxsiy, ham umuminsoniy muammolarni ko‘ndalang qo‘yadi. Tarqoq ifodalar miqyosi kengayib, konseptuallik kasb etib, inson ruhiyati va davr intilishlari tug‘dirgan iztiroblarni yaxlit badiiy-estetik tizimga soladi.

Binobarin, poetik mohiyat obrazning ma’no-mazmuni, shakliy ifodasi yaxlitligida anglashiladi. A.A.Potebnya: “Poetik mohiyatni tushuncha va obraz ibtidosi taqsimotiga yo‘naltirish-badiiy olam hamda badiiy mantiq butunligiga rahna soladi. Binobarin, hissiy idrok jarayonida san’atda ma’no komponentlari integratsiyasi sodir bo‘ladi. Joriy holat mazmun alohidaligi va mantiq muqobilligini bir-biridan uzoqlashtiradi”[1], – deb yozadi.

Yozuvchining “Diyonat” romanidagi tasvirlarga e’tibor qarataylik: “Ming to‘qqiz yuz yigirma to‘qqizinchi yilning sovuq kuz kunlaridan biri, qishloq o‘rtasidagi bozor maydonida, mashhur gumbazli machit oldida odam tirband: qishloq quloqlari surgun qilinmoqda! Qop-xurjunlari bilan aravalarga ortilib jo‘natilishga shaylangan bir guruh boylar, quloqlar, ruhoniylar orasida Qudratxo‘ja ham bor. Boshida chaqmoq telpak, egnida og‘ir pochapo‘stin, oyog‘ida xrom etik, qotma, shopmo‘ylov Qudratxo‘ja sheriklariga o‘xshab obidiyda qilayotgani yo‘q, yig‘ilgan olomonga, biri yurak yutib, biri hadiksirab kelgan qarindosh-urug‘lariga nola qilayotgani yo‘q, go‘yo surgunga emas, ko‘pdan orzu qilib yurgan sayohatga ketayotganday mo‘ylovini dikkaytirib, ko‘krak kerib turibdi. Ro‘paradagi olomonga, maydonni qurshab olgan otliq militsionerlarga, Normurodga o‘xshagan qishloq aktivlariga go‘yo: “SHoshmanglar, ko‘ramiz hali, oqibati nima bo‘ladi buning!” – degandek, ko‘zlarini qisib, jag‘ paylarini o‘ynatib yovqarash qiladi... Bu g‘alati manzaraning shohidi bo‘lgan bozor maydoni g‘ala-g‘ovur bo‘lib ketdi. Oynisaning qilig‘idan tuklari tik bo‘lib ketgan Normurod militsionerlarga: “Haydang bu yot unsurlarni!” deb buyruq berdi, buyruq berarkan, Qudratxo‘ja aqalli endi, faryod chekkan go‘zal xotinini ko‘rganida o‘zgarar, dod deb yuborar, deb o‘yladi. Ammo yuzi cho‘yanday qorayib ketgan Qudratxo‘ja, xotinining oppoq qo‘llarini bo‘ynidan shartta uzib, o‘zidan itarib yubordi-da, birinchi bo‘lib otliq militsionerlar oldiga tushdi”[2].

[1] Xill T.I. Sovremennыe teorii poznaniya. – Moskva, Nauka, 1965. –S.328.

[2] Potebnya A.A. Estetika i poetika. – Moskva, Nauka, 1976. – S. 164.

Asarda Qudratxo‘ja iztiroblari, qalb kechinmalari, ruhiy evrilishlarining bosh sababi tashqi omillar, inson ruhiyatiga borliqning ta’siri natijasida yuzaga chiqadi. Asarda Normurodlar fojiasini chuqurlashtirishda Qudratxo‘janing ichki butunligini zidlantirish usulidan foydalanadi. Dramatizmning kuchayishida tashqi voqelikning ichki olamidagi jarayonlar bilan berilishi muhim o‘rin tutadi.Ko‘rinayaptiki, muallif kechinma aniqligi, poetik konsepsiya yaxlitligiga erishadi. Badiiy matnda adibni bezovta qilgan hayotiy vaziyat-holat personajlar ruhiy kechinmasi orqali ifodalanadi. Adib muhokamani chuqurlashtirish orqali falsafiy-estetik hukm-xulosalar chiqarishga erishadi.

Odil Yoqubov “Diyonat” romanida davrning o‘ziga xos jihatlarini, inson xarakterining murakkab qirralarini yoritib beradi. Asarda asosiy qahramonlar orqali o‘tmishning turli xususiyatlarini ochib berishga intilsa, yordamchi obrazlar orqali bosh qahramonning xarakter qirralarini to‘ldirish, izohlash bilan bir qatorda, uning o‘ziga xos individual hayoti, syujetdagi o‘rni, inson taqdirining fojiali qirralarini ham ko‘rsatadi. Romandagi epizodik obrazlar bosh qahramon tiynatini yanada asosliroq ochib berishga xizmat qiladi.

“Diyonat” romani kompozitsion strukturasida eski raqiblar – Normurod Shomurodov va Qudratxo‘ja orasidagi munosabat hamda to‘qnashuvlar ham muhim o‘rin tutadi. Bu to‘qnashuvlar ijtimoiy burch va vijdon, diyonat va shafqatsizlik, baxt va baxtsizlik, hayot va o‘lim haqidagi keskin, o‘tkir psixologik kechinmalar o‘z ifodasini topgan.

Normurod Shomurodov va Qudratxo‘ja orasidagi to‘qnashuvlarda shafqat tushunchasi ikki xil mohiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, o‘tmish voqealari Normurod Shomurodov va Qudratxo‘jalarning ko‘z o‘ngida ikki xil gavdalanadi. Professor Normurod Shomurodovning qon-qoniga singib ketgan shafqat tushunchasi o‘sha davr siyosati bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra uning Qudratxo‘jaga munosabatida davr siyosati belgilovchi kuch sanaladi. Shu sababli Qudratxo‘janing “yuz grammning bandasiga aylanib”, “lunjlari ichiga botib”, “kampirday” bo‘lib qolgan ayanchli va miskin hol-ahvolini ko‘rganda Normurodning qalbida paydo bo‘ladigan achinish va iztiroblar ham unchalik uzoq davom etmaydi, uning o‘rnini birdan shafqatsizlik, nafrat egallay boshlaydi. Normurod Shomurodov va Qudratxo‘ja oralaridagi to‘qnashuvlarni faqatgina mafkuraviy, o‘sha davr siyosatiga aloqador to‘qnashuvlar deb bo‘lmaydi. Bu keskin ziddiyatlarni ijtimoiy burch va vijdon, diyonat va shafqatsizlik, baxt va baxtsizlik, hayot va o‘lim o‘rtasidagi to‘qnashuvlar deyish mumkin.

Asarda Normurod Shomurodov va Qudratxo‘ja oralaridagi ikkinchi to‘qnashuv Normurod Shomurodov uchun ham, Qudratxo‘ja uchun ham g‘oyat og‘ir bo‘lgan bir vaziyatda sodir bo‘ladi. O‘lim oldida endi ularning har ikkalasi ham teng mavqega ega... Buning ustiga ikkalasining ham hayoti fojialar bilan to‘liq... Normurod Shomurodov “inqilob” uchun ellik yil xizmat qilgan bo‘lsa-da, o‘z hayoti bilan maqtana olmaydi, shu bilan birga, u bu alamli fojiani tan olgisi ham kelmaydi.

Normurod Shomurodovning ham, Qudpatxo‘janing ham 30-yillar ya’ni, o‘tmish voqea-hodisalari haqida o‘z qarashlari bo‘lib, ular o‘zlarini shu jihatdan haq deb hisoblaydilar, shunga ko‘ra ularning bir-biriga nafrati hali ham cheksiz. Romanda Normurod Shomurodov va Qudratxo‘ja oralaridagi bunday psixologik holatdagi to‘qnashuvlarda g‘oliblik yoki mag‘lublik tushunchasi mavjud emas. Ammo bu o‘rinda o‘ziga xos poetik tizim mavjud. Biz buni so‘z, mushohada, badiiy g‘oya uzluksizligining estetik idrokidagi jipslashuvida ko‘ramiz.

Ko‘rinadiki, adolatsizlik va insonning kimdandir umid kutishi barcha zamon va makonga bir xil ruhiy iztiroblar bilan kechadi. Uqubatlar qarshisidagi odam ijtimoiy adolatni tiklashga ojiz qolganida beixtiyor yaratgandan madad so‘raydi. E’tiqodiy asoslarga tayanib umidlanadi. Bu uning poetik nutqida namoyon bo‘ladi. Qahramon nutqi har bir janr sarhadida o‘ziga xoslik kasb etadi. Badiiy nutq hissiy kechinmalarni to‘la ifodalaydi. Bunday hollarda poetik nutq kitobxon didiga monand tarzda hissiy – estetik idrok etiladi.

“Suyun burgut hibsga olinganiga bir hafta bo‘lyaptiki, Marjonoyning miyasini kechayu kunduz betaskin bir o‘y, notinchu behalovat bir savol kemiradi: erining gunohi nima, u nima jinoyat qildiki, qamoqqa tiqishadi? Lekin qancha o‘ylamasin, kechalari kiprigiga uyqu inmay, hovlini gir aylanadi, savoliga javob qidiradi, beorom xayoli pirovardida bultur yozdagi bir voqeaga borib taqalaveradi, taqalaveradi. O‘sha kuni Suyun burgutning Marjontov etagidagi yilqi fermasiga viloyat qo‘mitasining birinchi kotibi Jaloliddin Najmiddinov vertolyotda uchib kelgan, eng yomoni, Suyun burgut o‘sha kuni, o‘sha erda Najmiddinovning qistoviga yon berib, “Marjontov” sovxoziga direktor bo‘lishga rozilik bergandi”[1]. Marjonoy fikr–xayolini band etgan bezovta o‘ylar, adoqsiz savollar kitobxon ruhiyatiga ko‘chib, muhokama jarayoni davom etadi, adabiy kommunikatsiya yuzaga keladi. Bunday muhokama poetik nutqni shakllantirishning funksional o‘ziga xosligini tamin etadi.

Ko‘rinadiki, zamonlar almashinuviga qaramasdan, inson xotirasi uni o‘tmish bilan uzviy bog‘lab turadi, puhiyatida bo‘y ko‘rsatadi. Asarda muhim

[1] Yoqubov O. Diyonat. Roman. – Toshkent, Sharq, 1998. – B. 352.

ma’naviy-axloqiy masalalar kun tartibiga qo‘yilgan. Otaqo‘zi – mavjud jamiyat aqidalari vositasida shakllangan va muhit voyaga etkazgan rahbardir. Aslida u ishning ko‘zini biladigan, tadbirkor va ishbilarmon kishilardan biri. Qahramon tabiatining murakkab sajiyasi ijtimoiy vaziyat suvratidan oziqlanadi. Bosh obraz, dastavval, kitobxon ko‘z o‘ngida vijdonli va oqko‘ngil inson sifatida namoyon bo‘ladi. Rais asta-sekin mansab izzattalabliligiga o‘rganadi. Ammo tinimsiz mehnat qiladi. Shunga qaramasdan, hukmron mafkura uning qadriga etmaydi. O‘zining haq ekaniga tobora ishonchi ortayotgan rahbarda keskin hukm chiqarishga moyillik paydo bo‘ladi. Millioner rais fojiasi aynan shu nuqtadan boshlanadi. Jamiyatning turfa bo‘g‘inlarida kuzatilayotgan rasmiyatchilik, nohaqlik illatlari uning ta’bini murakkablashtirib yuboradi. Tog‘asi bilan o‘zaro munosabatlariga ham darz ketadi.

Normurod Shomurodov xarakterida mujassam haqiqatparastlik va diyonat tuyg‘usi jiyan e’tirozlariga sabab bo‘ladi. Zohiran, keksalarga xos injiqlik deb hisoblash mumkinday tuyulgan harakatlar aslida maslak va e’tiqod butunligidan kelib chiqadi. Muallif qahramon shaxsiyatiga xos turfa qirralarni detallashtirish vositasida tasvir to‘laqonliligiga erishadi. Tor manfaat va izzattalablik illatiga duchor bo‘lgan Otaqo‘zi “yuzingda ko‘zing bormi?” deya ayamay haqiqat ko‘ziga tik boqadigan, ijtimoiy munosabatlarni sergak kuzatib boradigan domla fe’l-atvorini hazm qilolmaydi. Engil hayot tarzini ma’qul bilgan inson uchun aynan bu holat tabiiy hodisa, albatta! Shunga qaramasdan, Otaqo‘zilar fojeasi hukmron mafkura qatidan sizib chiqadi. Adib muhitning odamzod hayotiga rahna solishini mashhur rais faoliyati timsolida badiiy umumlashtirishga intiladi. Odil Yoqubovning poetik mahorati qahramon tabiatida shakllanayotgan illatlarning tub ildizlarini aniq hamda haqqoniy tarzda belgilashda namoyon bo‘ladi.

Romanda inson borlig‘i hamda davr ruhiyati izchil va teran, yaxlit va tugal ifodalangan. Roman qahramon ruhiy dunyosini batafsil ochish barobarida, voqelikka ongli ijodiy munosabatni ham ifodalaydi. Estetika va adabiyotshunoslik nazariyasi insonni bilish, xarakter tadrijini yoritishni doimo etakchi muammo deb bilgan. Inson fitrati haqida Sharq-musulmon falsafasi, nafosatshunosligida ko‘p yozilgan, odam o‘z rizq-nasibasi, taqdiri bilan dunyoga kelishi ham diniy, ham dunyoviy asarlarda o‘z isbotini topgan.

Adib ana shu mazmuniy butunlik orqali hayotiy material talqiniga munosabatini bildiradi. Odil Yoqubov asarlarida maishiy tafsilotlar uzviy aloqadorligi voqelikni badiiy tadqiq etish miqyosi va adib fitratida mavjud insoniy haqiqatlarni asoslashga yo‘naltiradi. Bu konseptual qarashlar romanda qo‘yilgan ijtimoiy – axloqiy masala va uning zalvorini ikir-chikirlar bilan qamrab olishga zamin hozirlaydi. Aniqrog‘i, ma’no takomili san’atkor olamidan qahramon nutqiga ko‘chadi. Buning samarasi o‘laroq mono-dialogik ong ijodkor tamoyillarini boshqaradigan shakliy, uslubiy izlanishlar ko‘lamini ta’minlaydigan bosh atribut darajasiga ko‘tariladi. Etakchi poetik tasvir yozuvchi ijodiy niyati bilan erkin birikib, tasviriy yaxlitlikni jonlantiradi. Birinchidan, nutqiy faoliyat matnlararo rishtalarni bir-biriga bog‘lab turadigan ichki omildir. Ikkinchidan, personaj bayoni hayotni asl holicha, xolis ifodalash imkonini tug‘diradi. Uchinchidan, nutqiy rang-baranglik badiiy voqelikka turfa yondashuvga yordamlashadi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyat va millat talab-ehtiyojlarini estetik nuqtai-nazardan to‘g‘ri baholash hamda umumlashtirishga imkon beradi. To‘rtinchidan, personajning ruhiy dunyosi shaxsiy kuzatuv maydoniga aylanib, konsepsiya ichidagi konsepsiyani yaratadi. Beshinchidan, ichki va tashqi monolog mohiyatan bir-birini to‘ldiradigan, izohlaydigan hamda tartibga soladigan yaxlit ijodiy uslub birligini ifodalaydi. Oltinchidan, dialogik ong ifoda tarzini belgilash bilan birga tasvirning aniqligi, ixchamligi, qisqaligi va yorqinligini xolis gavdalantirish vositasidir. Negaki, ruhiyatshunoslarning ta’kidlashicha, siqiq nutq keng tafsilotga nisbatan kitobxon tasavvuriga sakkiz – o‘n barobar tez etib boradi. Nutqni ifodalash tarzi o‘zida ham tashqi muhitning shamoyilini, ham qahramonning faoliyat ko‘lamini, ham milliy estetik qadriyatlarni aks ettiradi.

M.M.Baxtinning badiiy makon va badiiy zamon cheklanganligi haqidagi ta’limoti o‘z hayotiy asosga ega ekanligi ayonlashadi. Millat romaniy tafakkur madaniyati ufqlarini yangilashga intilgan Odil Yoqubov ijodiy tajribasi rang-barangdir. Adib har bir asarida o‘ziga yangi so‘qmoqlar ochishga intilganligi, mavjud an’analar asosida, xos badiiy ohangini yaratishga harakat qilgani bilan individuallik kasb etadi.

“Adolat manzili” romanining kompozitsion tuzilishi ko‘ptarmoqlilik hamda yo‘nalish rang-barangligi bilan alohida ajralib turadi. Badiiy vaqt birligi kengayishi hodisot sabab va oqibatlarini o‘zaro bog‘liqlikda teran tadqiq etishga zamin hozirlaydi. Xarakter ijodiy tadrijiga turli rakurslardan yondashuv mifologik, diniy, ma’rifiy, falsafiy qarashlar, inson borlig‘iga xos tuyg‘u – kechinmalar qorishiqligini izohlash imkonini beradi. Asar kompozitsiyasi ikki muhim halqa – qahramon shaxsiyati va davr ruhiyati ma’naviy-axloqiy to‘qnashuvida namoyon bo‘ladi. Demak, taqdirlararo o‘ziga xoslik va jamiyat hodisalari yonma-yon harakatlanadigan to‘ldiruvchi komponentlarni izohlaydi.

Resume: Comments on the development of Turkish novelization, the nature of poetic image, creative individuality and connections in the creative process, and the study of poetic issues are included. Analytical approach to creative traditions from the point of view of the influence of Eastern and Western traditions in the formation and emergence of Turkish novels. The formation processes of Turkish novel writing, views on the features of taking place of the epic image traditions in the artistic interpretation from the novel genre are noted.

Резюме: Включены комментарии о развитии турецкой новеллизации, характере поэтического образа, творческой индивидуальности и связях в творческом процессе, изучении поэтических вопросов. Аналитический подход к творческим традициям с точки зрения влияния восточных и западных традиций на формирование и возникновение турецких романов. Отмечаются процессы формирования турецкого романописания, взгляды на особенности места традиций эпического образа в художественной интерпретации из жанра романа.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

TRANSTEKSTUALLIKNING ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI

Mirzayeva Aziza Shavkatovna,
Buxoro Davlat universiteti doktoranti

XX asrning ikkinchi yarmida shakllana boshlagan postmodernizm shu asr oxiri va XXI asr boshlarida jahon adabiyotining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylana oldi. "Postmodern", soddaroq qilib aytganda, "moderndan keyingi modern" demakdir. U jahon san'ati va adabiyotida inson huquqlarining buzilishiga, urush va zimdan taraqqiy etgan oligarxiyaga qarshi paydo bo'ldi. Postmodernizm, o'z vaqtida paydo bo'lgan boshqa har qanday oqim kabi, ma'rifatchilik, realizm, modernizm kabi oqimlarni inkor etish zaminida vujudga keldi. Bu vaqtda modernizm ham gullab-yashnayotgan, hatto ayrim xalqlar san'at va adabiyotiga (jumladan, o'zbek adabiyotiga ham) endi kirib kela boshlagan edi. Modernistlar shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda insonga hayot ma'nosini topishga yordam berishni maqsad qilgan edilar, postmodernizm esa tevarak-atrofda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarning ma'nosizligini e'lon qiladi. Postmodernchilar hayotni xaosdan iborat, hamma narsa tasodiflarga bog'liq deb hisoblaydilar. Hayotga kinoyaviy munosabat, borliqni xaosdan iborat deb bilishda mujassamlangan mazmun postmodern adabiyotida mos ravishda yumor, kinoya, matn parchalanishi va janrlar aralashmasida ifoda topdi. Binobarin, transtekstuallik, jumladan, intertekstuallikka oid nuqtai nazarlar ham aynan postmodern adabiyotiga parallel ravishda paydo bo'ldi.

Darhaqiqat, XX asr adabiyotshunosligi ham turli-tuman qiziqarli qarashlar, nazariyalar, yondashuvlari bilan e'tiborli. Jumladan, asrning ikkinchi yarmida adabiyotshunoslikka transtekstuallik, intertekstuallik singari atamalar ham kirib keldi. Har ikki atama fanga fransuz olimlari tomonidan olib kirilgan. Transtekstuallik atamasini J.Jenett, intertekstuallik atamasini esa Yu.Kristeva olib kirdi. Yu.Kristeva rus olimi M.Baxtinning dialogizm va polifoniyaga oid qarashlarini chuqur o'rgangan va rivojlantirgan. M.Baxtin, ma'lumki, adabiy matnda muallifga tegishli bo'lmagan nutq ham mavjudligini aytib, uni "begona" deb ataydi. V.Xalizevga ko'ra: "F.Dostoevskiyda "begona" so'zlar bildirmasdan, ammo dadillik bilan muallif nutqiga suqilib kiradi: "Raskolnikov ... "bema'ni orzu"ni hatto g'ayriixtiyoriy ravishda, garchand hali o'zi ishonmasa-da, bo'ladigan ish deb hisoblay boshladi.